

Јернеј Млекуж

Институт за словеначко исељеништво и миграције,
(ZRC SAZU), Љубљана
mlekuz@zrc-sazu.si

Како је Словенија добила антибурек систем.

Прилог историји семантичке продукције бурека

Бурек је данас у словеначкој популарној култури, медијима, разговорном језику и сл. по свој прилици најподеснија и најприменљивија ознака за досељенике из бивших република СФРЈ, за Балкан, као и за некадашњу заједничку државу и феномене повезане с њом. Овај прилог покушава да одговори на питање зашто се и како та семантичка суперинфлација догодила управо буреку. Рад се осврће на сличне студије материјалне културе, које повезује идеја да је материјалност интегрални део културе и друштва, те да се они без материјалности никада не могу у потпуности разумети. Значења предмета, дакле значења бурека, не разумемо (само) као прозводе дискурса, пракси означавања, већ (и) као део објективног, материјалног поља, на бројне, комплексне начине.¹

Кључне речи:

материјална
култура,
означавање,
национализам,
бурек, Словенија

А. Б. С. или – у пуном облику – Анти Бурек Систем представља име пројекта скинхед групе *SLOI*, с почетка деведесетих година прошлог века, која је своје текстове с ритмом изводила за кафанским шанковима – свирали су, наиме,

1. Ово је обрађен, допуњен и преведен рад *Kako je burek postal Turek. V deželi kranjske klobase (Како је бурек постао Турчин. У земљи крањске кобасице – прим. прев.)* (Mlekuz 2013a), који је делимично резултат пројекта *Zamišljena materialna kultura. O širjenju nacionalizma v družbi materialne kulture (Замишљена материјална култура. О ширењу национализма у друштву материјалне културе – прим. прев.)* (Ј6–4234).

без инструмената. А. Б. С. је само једна, мање или више случајно изабрана, али веома мотивисана, експлицитна бурек-изјава, издвојена из непрегледне гомиле националистичких бурек-умотворина. „Бурек? Nein, danke“, „Бурек? Ja, bitte“, „Бурек би, ал’ цамију не“, „немаш за бурек“, „ти си бурек“, „ти си бурек на квадрат“, *Burek.si!?* (2008) – да набројимо само неколико уочљивијих медијских или популарно-културних улога које је одиграо и које још увек игра овај завијени или сложени јунак, напуњен свим могућим надевима, са статусом све натурализованог досељеника.² И управо тај статус досељеника је у великој, највећој мери обликовао његова савремена значења у земљи крањске кобасице.

А зашто, како је, дакле, тај завијени или сложени досељеник постао јунак – по свој прилици најпознатији и најпроблематизованији досељеник у Словенији, који повремено преузима улогу заступника свих досељеника из бивших република Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) (в. Млекуџ 2011)? Наизглед банално, неважно, ситничарско питање, али питање које можемо опуномоћити, ојачати, окрепити парафразом Сиднија В. Минца: Када успемо да схватимо однос између буурека и нас / особе, изнова откривамо историју нас самих.³

Рад – који, ако себи дозволимо надменост, изнова открива историју нас самих – осврће се на савремене студије материјалне културе. Ту еклектичну, хибридную, расејану интелектуалну активност повезује идеја да је материјалност интегрални део културе и друштва, те да се они без материјалности никада не могу у потпуности разумети.⁴ Ако, дакле, ту црвену нит анализа материјалне културе превучемо и у овај рад, можемо „зашити“ следеће: значења предмета, дакле – значења буурека, не разумемо (само) као прозводе дискурса, пракси означавања, већ (и) као део објективног, материјалног поља, на бројне, комплексне начине. Када говоримо о значењу предмета, тада смо, како наглашава централна фигура савременог проучавања материјалне културе – Данијел Милер (Daniel Miller 1994, 397)⁵, ближи појму „бити“ него питању „референце“.

2. „Натурализовање“ буурека у словеначко друштво и културу представља веома комплексан процес, који дефинишу веома различите тенденције и процеси, те који, наравно, можемо и интерпретирати на веома различите начине.

3. У оригиналу: „Када успемо да схватимо однос између робе и особе, поново откривамо историју себе самих“ (Mintz 2010, 311). Узгред буди речено, проучавање биографија или историја предмета у антропологији (као и у археологији, историји, историји уметности и др.) има веома богату традицију (в. Hoskins 2006). Бројна јела такође имају веома добро истражену и описану историју – да на овом месту наведемо само шећер, који је уједно и основа цитата у овој напомени (Mintz 2010).

4. Овај рад се заснива на веома разноликој грађи (разговори, новинска и часописна грађа, (поп)културни и др. радови), прикупљеној за потребе докторске тезе у периоду 2005–2007. Иако овај рад није сасвим нов, и иако га можете читати у књизи *Burek.si!?Koncepti/recepti* (Млекуџ 2011), у њему су заострена и изострена бројна полазишта.

5. Проучавање материјалне културе има, пре свега, у археологији и социјалној антропологији веома дугу и богату традицију. Међутим, чини се да је важан епистемолошки помак начињен са почетком проучавања материјалне културе у савременим друштвима, које су увели социјални антрополози осамдесетих година прошлог века. Најјутицајнија дела из тог времена су, по свој

Предмети, дакле, нису (само) речи, те ће нас у раду више занимати прагматички ниво значења речи него његов семантички ниво, односно, покажемо како је семантички ниво значења повезан са прагматичним – како употреба помаже да се одреди значење.⁶ Такав пројекат бисмо, по Алфреду Гелу (Alfredu Gell 2006, 16), могли назвати и приступом усмереним на „делатност“, „јер се претежно бави практичном посредничком улогом [...] предмета у друштвеним процесима, а не интерпретацијом тих предмета 'као да' су текстови.“ Покушајмо, дакле, да А. Б. С. – тај текст словеначког национализма – објаснимо помоћу „практичне посредничке улоге“ предмета словеначког национализма *par excellence* у друштвеним процесима.

Словеначки бурек-системи

Бурек је највероватније у Словенију дошао са досељеницима из република некадашње СФРЈ, током 60-их година прошлог века. Био је и још увек је важно јело, које се често припрема и једе међу многим досељеницима и њиховим потомцима у Словенији. А пре свега се чини да се истиче његова витална улога при манифестовању и конституисању друштва и културе код муслиманских досељеника из БиХ, а нешто мање и код других досељеника муслиманске вероисповести. Разлика се, између осталог, огледа и у именовању. Док велика већина других етничких и других заједница из некадашње СФРЈ речју „бурек“ означава јело од развученог теста, наведено различитим надовима од меса, сира, поврћа или воћа, становници БиХ нису тако 'широкобурекопотезни'. Они који бурек присвајају највише од свих, буреком означавају јело од развученог теста, наведено (само) месом. Он пак спада у групу пита, међу којима се налази и *сирница* (надев од сира), *крумпирџија* (од кромпира), *зељаница* (од спанаћа), *купус-пита* (од купуса), *пита са тиквом* или *тиквенџија* / *масирача* (од бундеве), и др. Затим, бурек и друге пите су незаменљив елемент при бројним верским, животним и другим догађајима, о празницима босанских муслимана (*ифтар* – „вечерњи оброк током посног месеца рамазана“, свадбе итд.). Бурек је, дакле, важан сапутник обредâ преласка.

Бурек у досељеничким породицама није тржишна роба; праве га за себе или га дају својим ближњима. Они овај код куће направљен бурек примају као

прилици, пионирско *The World of Goods: Towards an Anthropology of Consumption* (Douglas i Isherwood 1980), зборник *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective* (ur. Appadurai 1986), и књига *Material Culture and Mass Consumption* (Miller 1987). А несумњиво важан институционални граничник јесте оснивање часописа *Journal of Material Culture* крајем деведесетих година прошлог века.

6. Узгред – аналогију у разликовању семантике, која се бави значењем речи, и прагматике, која се бави тиме како је реч употребљена у одређеним говорним контекстима, налазимо у лингвистици. Наравно, можемо се запитати до које мере је смислено разликовање семантике и прагматике, значења и употребе. Употреба, наиме, помаже да се одреди значење, па су употреба и значење тако неразводно повезани.

поклон или у знак гостољубивости.⁷ Кружење бурека направљеног код куће и потрошња индустријског, пекарског и уличног бурека указују на, како би рекла тврђа социјална антропологија, разлику између економије поклона и тржишне економије (в. Gregory 1982 и, наравно, Mauss 1996, 4. поглавље).

Више него очигледна јесте и концептуална, контекстуална, значењска разлика између припреме и конзумирања бурека и других пита у досељеничким породицама, дакле – бурека који измиче тржишту и бурека коме је живот поклонила тржишна економија, дакле – бурека-робе. Бурек се у већини досељеничких породица једе за главни, централни дневни оброк, било за ручак или вечеру, и тако подржава доминантно традиционалну породичну структуру исхране. А бурек-роба, макар бурек с улице, дакле – *fastfood*, најчешће се одупире тој доминантној структури исхране. Бурек је у досељеничким породицама релативно традиционалан елемент исхране, уско повезан са наслеђем, а бурек-роба је, макар на урбаним улицама, у словеначким пекарама и продавницама, својеврсна придошлица, коју већина етничких Словенаца познаје, у најбољем случају, две-три деценије. На одвојеност, удаљеност, ограничену комуникацију између та два привредна окружења, економска контекста, указује и то да велика већина досељеника – пре свега, муслиманске вероисповести из бивше СФРЈ, с којима сам обавио разговоре и који бурек и друге пите припремају више пута недељно – током свог живота у Словенији никада није пробала пекарски, индустријски или улични бурек. И највероватније, мада такве претпоставке не чине предмет научних радова, да се нису појавиле „туђинске“ бурек-продавнице, а касније и домаћа пекарска и индустријска бурек-производња, већина макар оних провинцијалнијих Словенаца никада не би ни чула за бурек. Барем не за бурек у Словенији!



7. О бурек-даровању и бурек-гостољубивости више у Mlekuž (2010).

Уз помоћ Рејмонда Вилијамса (Williamsa 1998, 239–241), за бурек у досељеничким породицама могли бисмо да кажемо да представља део некакве резидуалне културе, која је пак у великој мери удаљена од доминантне културе. Под „резидуалним“ мислимо на то да нека искуства, значења и вредности, упркос томе што их није могуће потврдити или изразити у појмовима доминантне културе, ипак доживљавамо и практикујемо на основу наслеђа – како културног тако и друштвеног – некакве претходне друштвене формације. Тим резидуалним значењима се у великој мери супротстављају новонастала значења бурека, пре свега онај део који је укључен у доминантну културу. На семантичком нивоу имамо, дакле, у односу према буреку две мање-више супротстављене позиције, са тек понешто узајамног дијалога: неинкорпорирану резидуалну културу (бурек међу досељеницима) и инкорпорирану културу у настајању (бурек међу недосељеницима, подвргнут различитим дискурсима, рецимо – националистичком, о коме ћемо нешто више рећи у наставку, или здравоживотном, о коме смо већ говорили на другом месту (Mlekuž 2011; 2013b)).⁸

И као што је већ речено, бурек би, по свој прилици, за већину Словенаца остао непознато, егзотично јело из „шпанског села“, да се шездесетих година прошлог века у неким словеначким градовима са већом концентрацијом досељеника или војника нису појавиле „туђинске“ продавнице бурека, у рукама Албанаца из Македоније (данас највише бурека у Словенији, по свој прилици, производе „словеначке“ пекаре и прехрамбени индустријски погони). А све до осамдесетих година је тај улични бурек највероватније био превасходно храна досељеника. Од тренутка када су га загризла „словеначка“ уста, та бурек-прича почиње брзо да се заплиће, богати, расте. Дакле, у наставку ћемо показати како и зашто је бурек постао део те инкорпориране културе у настајању.

Како је Словенија добила А. Б. С?

Како сведоче бројна сећања, бурек су осамдесетих година почели да прихватају и недосељеници, и то по правилу они, како тврди Петер Станковић (Stanković 2005, 36), који нису запали у националистичку еуфорију и појаве југофобије повезане с њом. То су били, пре свега, студенти, панкери и урбана омладина уопште. На нивоу значења, то је последично значило, како у наставку

8. О разлици између резидуалног и новонасталог, Вилијамс (Williams 1998, 239) каже следеће: „Под ’резидуалним’ мислим на то да нека искуства, значења и вредности упркос томе што их није могуће потврдити или изразити у појмовима доминантне културе, ипак доживљавамо и практикујемо на основу наслеђа – како културног, тако и друштвеног – некакве претходне друштвене формације“. Само да додам да резидуална култура, упркос уобичајеној релативној удаљености од доминантне културе, у конкретним делатностима може бити инкорпорирана у њу. „Под ’новонасталим’ мислим, као прво, на то да непрестано настају нова значења и вредности, нове праксе, нове ознаке и искуства. Али, ту се ради о доста ранијем покушају инкорпорирања, баш зато што су они део – мада не дефинитиван део – ефективне савремене праксе“ (Williams 1998, 239).

каже Станкович – „да је буреку убрзо престао да означава само етничку разлику (између „нас“ и „њих“, „Словенаца“ и „Несловенаца“), те је почео да означава и оне Словенце који нису имали већи проблем са присутношћу имиграната из других република из бивше Југославије“ (Stanković 2005, 36). Мада, на овом месту треба подвући једну чињеницу. Након разговора са бројним протагонистима урбаних супкултура из осамдесетих, буреку у то време није био знак, симболички објекат унутар различитих супкултурних група, нити је био уочљивији, важнији део супкултурне потрошње. Г. Т., који је припадао „генерацији панкера из касних 70-их година, која се у 80-им годинама, уз помоћ полиције, већ прилично уморила“, каже да храна за „панксе“ није била део супкултурног израза. „Део субкултуре је било конзумирање алкохола, углавном у облику пива, углавном у кафани Унион, на железничкој станици, у Медексу, у ФВ-у (омиљена места окупљања алтернативне омладине – прим. аут.) итд.“ (електронско писмо, 16. 3. 2005). А. Ж., из генерације „која се политички-културно социјализовала у време првог новог рока (1981)“, каже о буреку следеће: „То са буреком је, по мом мишљењу, више коинциденција него било шта друго. Јер у један ноћу на станици је био отворен само киоск с буреком и ништа друго. Зато смо повремено ишли на буреку. Када кажем повремено – можда једном годишње. Ја сам становао на Броду, па сам, ако сам хтео до станице, морао да направим круг. А то обично нисам радио. Да је у један ноћу радио неки киоск са другом храном, можда бих ишао и на паленту“ (електронско писмо, 31. 3. 2005).

Ништа другачије није било ни изван Љубљане. Б. Ч. се тако сећа „панкерских времена из рударске Идрије“: „Макар што се тиче круга људи с којима сам се тада дружио, нисмо имали никакав 'food-фетишизам', наравно ако у храну не убрајамо алкохол, мада ни по том питању нисмо били избирљиви. Важан је био само 'price-performance'“ (електронско писмо 2. 4. 2005). Ако дозволимо себи трунку генерализације: храна, као што је вероватно најуверљивије показао Пјер Бурдије (Pierre Bourdieu 1984), веома комплексно структурише наше животе, најчешће потпуно несвесно.

Дакле, можемо да резимирамо да велика већина људи која је осамдесетих јела буреку (или га није јела) није то највероватније разумела као експлицитан политички гест. За урбану омладину осамдесетих, као и за све остале који су мање или више повремено посезали за буреком, он је, како сведоче разговори, значајно калорије, а не симбол. Обично нешто топло – за желудац надражен алкохолом, нешто јефтино – за плитке џепове. И нешто што је било на располагању и у најнемогућнијим сатима, у ионако веома скромној понуди осамдесетих година прошлог века. Нагласимо и то да је буреку у то време, у касним вечерњим и раним јутарњим часовима, у већини већих словеначких градова, поред малобројних других јела (пре свега хот-дога и помфрита), био једина топла ствар на располагању (о раскораку између друштвене либерализације у осамдесетим, о социјалистичкој потрошњи и о још много тога в. Hyder Patterson 2011). И то је по свој прилици кључни, мада не и једини моменат у бурековом походу на ту позорницу означавања, дискурса, национализма.

Суштина те бурек-приче калорија без симбола јесте, дакле, то да је бурек доспео на словеначке улице, прогурао се и до руку и уста недосељеника, „аутохтоног“ становништва, „Словенаца“. „Досељенички“, „балкански“, „јужњачки“, „чифурски?“ бурек у рукама и устима „Словенаца“ збунио је макар неке Словенце – оне, ако позајмимо Станковичеве речи, који су имали проблем „са присутношћу имиграната из других република из бивше Југославије“. Одатле па надаље, по моме мишљењу, прича о буреку и словеначкој природи уопште почиње на занимљивији и комплекснији начин да се заплиће, богати, расте. Веома важно, дакле, у тој семантичкој генези бурека јесте то да је бурек био видљив објекат или – још боље – објекат гледања, један од ретких (прехрамбених) објеката гледања у то време на словеначким улицама, у време када урбане просторе још нису освојили кебаби, „пице на парче“, хамбургери и друга „западњачка роба“. Бурек, дакле, почиње да се опажа и ословљава у националистичком дискурсу, који му додељује место некаквог представника страног, балканског, јужњачког.

Дакле, значења која су бурек доминантно дефинисала осамдесетих и деведесетих година и која га најгласније прате и данас, примарно, изворно гледано, нису била производ конзумента бурека. На делу је био (и још увек је) националистички дискурс, који бурек није прихватио као свој, као „наш“. Другим речима, збунила га је присутност, видљивост бурека на словеначким улицама, у рукама и устима омладине, као и свих других који су, мање или више, за њим повремено посезали.

Графит „Бурек, nein danke“, који се у другој половини осамдесетих година појавио у Господској улици у Љубљани и који се од тада повремено јавља по љубљанским зидовима, у медијима, популарној култури и др., један је од ранијих и експлицитнијих (наравно, можемо посумњати у његову експлицитност⁹) угриза национализма у бурек. Као што каже Арјун Ападурај (Arjun Appadurai 1981, 494), храна је „невероватно пластичан облик колективне репрезентације“, са „могућношћу мобилизовања јаких емоција“.

Други, вероватно мање експлицитан, али ранији националистички „ујед“ – са чијим бисмо набрајањем могли наставити унедоглед – налазимо у песми

9. Рецимо, шта ако је графит који је оригинално кодиран, записан на зиду једне од зграда у Господској улици, без икаквих националистичких претензија, као мање-више недужан штос, фора која је „желела да се нашали“, или чак да „постиди“ национализам који се развијао. Постоје, наиме, различита објашњења, приче о пореклу тог легендарног графита, попут следеће: „Графит су написали моји школски другари током једне од својих ноћних пијаних турнеја. У Гимназији Бежиград, тада још увек Средњој природно-математичкој школи, имали смо професора геологије, презивао се Буреновић, али ускоро му је наденут надимак Бурек. Био је веома строг, веома самосвојан патрон, а за њаке је имао мангупе који су све исмевали, чак и у најнепримеренијим ситуацијама – на пример током часа геологије (прилично досадна предавања). Пошто није баш био међу омиљеним професорима, тај графит је био један од најбољих штосева те године. Појавио се негде током 1987–1988“ (Razvezani jezik). А по свој прилици, постојале су бројне репродукције тог записа, које су се током читавих деведесетих година појављивале по љубљанским зидовима, углавном кодиране, записане националистичком руком.

Јасмина, групе *Агропор*, која је осамдесетих година била веома популарна. Након рефрена са наглашеним балканским мелосом, на српскохрватском језику, који опева љубав према Јасмини, женски глас – Јасмина запева следеће:

Беше заиста мушкарац прави,
на коња страшно је смрдео,
По леђима био је јако длакав.
На бурека са сиром ме је уловио. (Клинар и Цента 1986)

Дакле, почео је погром над буреком, који се распламсао деведесетих година прошлог века и који траје, мада не са истим оружјем, све до данашњих дана (више о томе Mlekuž 2011). Процес самодефинисања често, како је то мајсторски показао Едвард Саид (Edward Said 2008), укључује драматизацију разлике у односу на другог. Узгред, на територији данашње државе Словеније, пре доласка досељеника у време СФРЈ већ је постојало јело, односно – више варијанти јела која су, како по облику тако и по начину припреме, била веома слична буреку. Наравно, под другачијим именом, односно – именима.¹⁰ Код „словеначког“ бурека, дакле, ради се о некаквом „нарцизму малих разлика“, како је то називао Фројд (Freud 2006, 80), када „мале разлике између људи, уз уобичајене сличности, стварају међу њима основу за осећај отуђености и мржње“. Међутим, наравно, било би вероватно погрешно тај словеначки „антибурек-систем“ видети и дефинисати само кроз погром. Како је већ речено, у словеначком друштву и култури бурек постаје све више натурализован, односно инкорпориран објекат. Та инкорпорација, укључење одвија се, по Дику Хебдигу (Dick Hebdige 1979), на два нивоа, кроз два процеса. И то, (а) преко претварања алтернативних или опозицијских знакова – дакле, знакова који стоје на супрот доминантној култури – у продукте масовне производње, што је Хебдиг (1979) назвао „робна форма“, и (б) преко етикетирања и редефинисања тих за доминантну културу ометајућих пракси, стилова, понашања, ствари од стране доминантних група, укратко – тако да одговарају њиховим значењским оквирима, спадају у њих, што је по Хебдигу – „идеолошка форма“. У том процесу, идеолошка, значењска укључења те неконформне, за доминантну културу ометајуће праксе и ствари могу бити, (б1) с једне стране, тривијализоване, натурализоване, одомаћене – дакле, различитост је трансформисана у једнакост, разлика је оспорена; (б2) с друге стране, како показује Хебдиг (1979, 97), та различитост може бити претворена у спектакл, кловновство, скандал – дакле, разлика је наглашена или испродуцирана. По свој прилици, најбизарнији продукт те инкорпорације, који уједно нуди различите

10. Разне врсте погача и колача од развученог теста – по изгледу, начину припреме и по састојцима сличне буреку – биле су распрострањене пре свега у југозападном и југоисточном делу Словеније (нпр. *прлешка ољовица*, *пресни колач*, *пријача*, *белокрањска повитица*, *проста повитица*). То су била првенствено празнична, обредна јела и јела која су се припремала по завршетку већих сеоских послова. Ипак, наравно, технолошке и друге сличности још увек не могу бити аргумент за такве или другачије утицаје, или чак за заједнички извор јела.

интерпретације (кловновство или оспоравање разлике?), јесте крањски бурек – како можемо да прочитамо на интернет страници произвођача: „словеначка варијанта најомиљенијег јела на Балкану!“. У питању је готово још врућ производ, који је 2013. године на тржиште „испљунула“ једна од највећих словеначких пекара, пекара *Жито*, која о свом новом производу на интернет страници каже следеће: „Конечно смо дочекали словеначко најомиљеније јело за брзи оброк по традиционалном словеначком укусу“ (Жито 2013). „Традиционални словеначки укус“ у то „словеначко најомиљеније јело за брз оброк“ доносе комадићи крањске кобасице и купуса, који су додати надеву од вурде. Словеначку „колонизацију“ (крањског) бурека додатно обележава словеначка заставица, која је забодена у тај „крањски“ производ.¹¹

СЛИКА 1: Крањски бурек – „словеначка варијанта најомиљенијег јела на Балкану!“ (фото: Димитриј Млекуж, Љубљана, 1. јун 2013)

Али, вратимо се на почетак – узроцима тог погрома. Вероватно је претерано, ако не чак и погрешно, сву кривицу за паразитирање национализма на буреку свалити на појаву и видљивост бурека на словеначким улицама. У питању су и други моменти, мада вероватно суштински мање важни. Уколико су уопште и важни. Као пример таквог спољашњег момента могли бисмо навести сребрну медаљу Јурета Франка на Олимпијским играма у Сарајеву 1984. године – прву медаљу Југославије на Зимским олимпијским играма. Игра речи „Волимо Јурека више од бурека“ – која се тада појавила и које се и данас много Словенаца сећа, те коју повремено налазимо и у шаљивијим, забавнијим контекстима у словеначким медијима¹², популарној култури, свакодневном говору – засигурно је бурек приближила Словенцима.¹³ Наравно, могли бисмо наставити са набрајањем фактора који су бурек приближили словеначком национализму. Ако наставимо у том смеру, један од њих по свој прилици јесте и тај да се „бурек“

11. Крањски бурек је пример такозваног хибридног јела – јела која су настала на основу културних мешања, креолизације, и која су у дугој историјској перспективи, по свој прилици, више правило него изузетак (cf. Delamont 1995). Питање које из тога следи (и које ми је постављено у бројним интервјуима и разговорима) јесте да ли бурек може постати „словеначко јело“, дакле – некаква словеначка прехранбена икона. Одговор је, наравно потврдан, јер биографије, историје бројних јела сведоче о томе да се семантичка промена, односно семантички прелаз може догодити у релативно кратком времену. Рецимо, крофна (*donut*), данашња канадска икона, до седамдестих година прошлог века је у канадским медијима представљана као америчка храна (и заиста се увозила из САД-а). Седамдесетих година су бројни ресторани почели да рекламирају крофне, пре свега с циљем да привуку америчке туристе, а осамдесетих година се крофна већ појавила као моћан симбол канадског живота (Penfold 2008).

12. Рецимо, када је Јуре Франко након двадесет две године поново посетио Сарајево, *Nedeljski dnevnik* је објавио прилог под насловом „Волимо Јурека више од бурека!“ (Fornezzi 2006). Опис, представљање округлог стола „Словенци и Балкан: о европеизацији словеначког друштва и бегу од Балкана“ у листу *Večer* носи наслов „Од Јурета до бурека и друге приче“ (Stepišnik 2002).

13. На овом месту се можемо и запитати да ли би се појавио графит „Бурек, nein danke“ да се није појавио антинуклеарни слоган „Атом, nein danke“. Графит којим се овде бавимо највероватније је обрада познатог антинуклеарног слогана из раних осамдесетих година.

римује не само са „Јурек“, већ и са „Турчин“ (на словеначком *Turek – prim. prev.*). „Да бурек не буде Турек“ – под тим насловом се рецимо скривао бурек-рецепт: „мало више СЛО и вегетаријански, за промену од печурака“ (Šalehar 2004).

У овом приказу „пајташења“ буурека и националистичког дискурса дотакнимо се и осамостаљења Словеније. Та тачка, датум означава крај званичног дискурса о братству и јединству. А наравно, не смемо заборавити да је национализам у одељу популарног дискурса био на делу већ током осамдесетих година, па чак и раније.¹⁴ Бурек није постао жртва национализма са осамостаљењем Словеније. Међутим, несумњиво је осамостаљење – наравно, са свим променама, потресима у друштву и култури – онај историјски догађај који је бурек „обукао“ у разноликију и шаренију одећу.

Након осамостаљења Словеније, бурек приметно постаје део алтернативних и опозицијских пракси, које на прву лопту можемо разумети као реакцију на (растући) национализам. А то се буреку по свој прилици не би догодило да није имао посебно место унутар понуде и потрошње у том времену. Бројни разговори са омладином из деведесетих сведоче да је бурек, пре свега, у оквиру младе урбане популације, међу студентима и ђацима, веома брзо постао омиљен, чак и обожаван део исхране.¹⁵ Иако је тешко потпуно осветлити комплексан однос између тог ’бурекољубивог’ дискурса и бурекопотрошње, није тешко препознати друштвено-културну позадину тог односа.

Петер Станковић (Peter Stanković 1999, 46) наводи да је првенствено међу урбаном омладином, која је показивала равнодушност према пројекту словеначког осамостаљења, почео да се шири оспоравајући дух. Наравно, можемо се запитати какво је значење заправо имала равнодушност према осамостаљењу Словеније и колико је заиста било оспоравајућег духа.¹⁶ Ипак, оставимо засад таква питања по страни. Какви год да су били, равнодушност и дух отпора су се изражавали кроз одушевљавање над свим балканским, јужњачким. То иначе није био политички покрет, како даље наводи Станковић, али је донео, односно конституисао занимљив културни преокрет када се за део урбане омладине (пре свега за студенте, алтернативце, средњошколце итд.) све балканско из симбола лошег променило у симбол доброг. Дакле, у питању је

14. Рецимо, Горазд Старића (Gorazd Stariha 2006) је помоћу анализе докумената сачуваних у архивским фондовима судије за прекршаје и Окружног суда Радовљница доказао да су већ у педесетим годинама у горњој Горењској постојали бројни примери изражавања нестрпљења, шиканирања, па чак и физичког насиља према досељеницима из других република СФРЈ.

15. Кристина Хардимент (у Bell и Valentine 1997, 173–174) у опису историје етничке хране у Енглеској наводи студенте као главне кривце за популаризацију индијске и кинеске хране током шездесетих година прошлог века, пре свега због ниских цена и егзотичности те хране.

16. Станковић као пример једне од почетних манифестација тог оспоравајућег духа наводи журку која се, сасвим спонтано и неорганизовано, одиграла у клубу Б-51, у Гербичевој улици у Љубљани, баш на дан објављивања словеначке независности, 25. јуна 1991: „У тренутку када се читава Словенија радовала отцепљењу од Југославије, велика група младића и девојака је до јутра играла и пијанчила уз носталгичне звуке ју-рока, а на крају чак и уз побеснеле ритмове српских народњака“ (Stanković 1999, 46).

отклон који је био у супротности са „званичним“, доминантним дискурсом:

„У тренутку су се рашириле такозване балкан-журке, поп и рок музика с подручја бивше Југославије је постала 'закон' чак и за оне који су били сувише млади да би расли уз њене звуке, употреба српскохрватског језика у разговорном језику се проширила до невероватних димензија, бурек и баклава су постали последњи модни крик, познате српске комедије (*Ко то тамо пева*, *Маратонци*, *Балкански шпијун*, *Како је пропао рокенрол*) постале су референце које је било пожељно што чешће цитирати – укратко, међу омладином се муњевито раширио неки носталгични сентимент, који је вероватно више него било шта друго одражавао одређен страх да ће живот у самосталној Словенији постати превише 'аустријски': затворен, ускогруд, чистуначки и ограничен“ (Stanković 1999, 46).

Или, како своју љубав према буреку историјски анализира Борис Чибеј: „(...) На почетку 80-их година, када нико није ни сањао да ће се тадашња држава распасти, нисмо ни могли да имамо југоносталгију, која је вероватно довела до касније љубави према буреку“ (електронско писмо, 2005). Дакле, ако резимирамо – омладинска и друга љубав према буреку након осамостаљења повезана је са извесном носталгијом, коју макар у неким сегментима можемо разумети као некакву имплицитну побуну против доминантног популарног и у много чему званичног националистичког дискурса у новонасталој држави.

Првенствено међу млађом урбаном популацијом, међу студентима и ђацима, бурек је, како тврди Станковић (2005, 36), почео све више да функционише као знак нечега што је 'кул', те је почео да доноси и другачија значења Југе и Балкана. Те алтернативне политичке бурек-промене, које су мање или више биле у сукобу са националистичким дискурсом, вероватно бисмо веома тешко означили као експлицитну побуну против национализма. Вероватно је, дакле, пре био у питању алтернативни него опозицијски дискурс, иако између њих, како је истакао још Рејмонд Вилијамс (Raymond Williams 1997, 240), граница често бива незнатна.¹⁷

Као једну од почетних артикулација тог алтернативног дискурса можемо навести и бурек који је дељен на улазу, уз улазницу за различите Балкан-журке, пре свега у љубљанским клубовима К4 и Б-51 почетком деведесетих година прошлог века. На првој „Балкан-журци“ (24. 5. 1991) у клубу Б-51, посетиоци су тако при куповини улазнице, поред бурека, добијали и чокањ ракије, а унутра и српски сир, црни лук и хлеб (Игор Башин, разговор, 7. 6. 2005. и телефонски разговор, 24. 3. 2006).

Најчешћа артикулација или објава тог алтернативног дискурса заправо

17. Разлика између алтернативног и опозицијског је разлика, да се послужим Вилијамсовим речима (Williams 1998, 240), „између некога ко једноставно нађе други начин живота и жели да га оставе на миру, и некога ко нађе другачији начин живота и жели да у том смислу промени друштво“. У питању је, дакле, политичка пасивност, с једне стране, и политичка ангажованост пракси које представљају неку конкуренцију, отклон од доминантних облика, с друге стране. Ово, за нашу студију несумњиво корисно разликовање ипак је круто, а та крутост је, на крају крајева, и антитеоретична.

је била сама конзумација бурека. Како сведоче разговори са студентима из деведесетих година двадесетог века (као и моја буреко-сећања), забављање на такозваним Балкан-журкама и другим студентским журкама, на којима је важно место било додељено југомузици, често се завршавало буреком. Једење бурека је било некаква ритуална, закључна пракса ноћних забава.

А буреко-једење често су пратиле и дуге 'бурекољубиве' радње. Потрошња, а нарочито потрошња јела које је тако набијено значењима као што је то буреко, није наине усамљен, јединствен феномен, већ је уплетен у мрежу других асоцијација и активности. Можемо навести само једно од небројених буреко-сећања из средине деведесетих година – „филмски приказ“ спонтано окупљене омладине у ноћним сатима, која је, чекајући у реду за буреко испред киоска у Миклошичевој улици у Љубљани, гласно и једногласно певала хит словеначког репера Алија Ена, *homage* буреку: *Sirni & mesni (Od sira & mesa* – прим. прев.) (Симон Стојко Фалк, разговор, лето 2005).

Наравно, у овој дебати о потрошњи бурека треба разумети – и то морамо посебно нагласити – само место бурека унутар тадашње понуде брзе хране, а нарочито хране која је била доступна у немогућим сатима. Мислим да је потпуно ускогрудно, ако не чак и погрешно, буреко разумети искључиво као симболички објекат који су студенти и друга омладина деведесетих година прошлог века изабрали само због његових симболичких црта, његовог симболичког места – дакле, због његове значењске повезаности са досељеницима, Балканом, СФРЈ и феноменима повезаним са њом. Најпре се морамо упитати шта смо у то време уопште имали на располагању. Наравно, за ниску цену, свуда и увек при руци, и на крају крајева – увек са макар минималном могућношћу избора (од сира & меса). Студенти и други млади нису деведесетих година у првом реду јели буреко зато што је он био „балкански“, „јужњачки“, „чифурски“, зато што је представљао побуну против доминантног националистичког дискурса,¹⁸ већ пре свега зато што је био јефтин, зато што је могао лако да засити, зато што је био увек и свуда доступан и зато што је (никако не само мени) „одлично ишао на желудац надражен алкохолом“. Да су у питању били пре свега симболи, онда би

18. Позадину тог националистичког дискурса никако не треба ограничавати само на носталгично сећање и / или обожавање јужњачког, балканског. Афирмативно буреко-изјашњавање није повезано само са некаквом југоносталгијом, балкан-носталгијом. Заправо, чини ми се да би имало смисла тај афирмативни дискурс поделити на, с једне стране, ненационалистички (што, наравно, може значити много тога), зато пре имплицитни, алтернативни, и, с друге стране, напротивнационалистички, дакле – експлицитни, опозициони. Чини се да се имплицитни дискурс изражава пре свега кроз некакав 'бурекољубиви' дискурс, који битно обликују и заступају буреко-једачи. У случају експлицитног, опозиционог дискурса, пак, ауторско буреко-једење се веома ретко, ако уопште и бива тако, одражава у изјашњавању. Буреко није предмет обожавања сам по себи, већ само као ознака за нешто што стоји иза нечега другог. Пример таквог опозиционог дискурса су, рецимо, на почетку рада поменути наслов из више новинских прилога „Буреко? Ја, bitte“ (нпр. Станковић 2005) и графит „Буреко би, ал цамију не“. Међутим, наравно, оваква подела може бити проблематична, јер је граница између експлицитног и имплицитног, опозиционог и алтернативног, као што смо већ рекли, често нејасна, бледа (више о томе у Mlekuž 2011).

студенти вероватно радије изабрали ћевапе, који су макар крајем осамдесетих били више набијени симболима него бурек – били су, макар по мом селективном прегледу различитог материјала из тога времена, чешће на делу када се тражила ознака за Југу, Балкан, Јужњаке.¹⁹

Бурек на квадрат

Бурек је у „слободном [интернет] речнику живог словеначког језика“ – *Razvezani jezik*, између осталог, „сервиран“ и овако:

„У разговорном језику, бурек означава и глупака, неспособног човека. Пример: 'Стварно си један бурек!' Наравно, иза те увредљиве употребе ове речи скрива се мање или више прикривен шовинистички или расистички садржај; бурек у том значењу имплицира ограниченог и неспособног Јужњака, Балканца, односно Оријенталца.“ (*Razvezani jezik*)

Велика већина корисника ове фразе највероватније није ни свесна тог „мање или више прикривеног шовинистичког или расистичког садржаја“. У неким случајевима, нпр. међу неким вршњачким (ђачким) групама, ова фраза чак може бити и израз наклоности (в. Млекуж 2013b). Међутим, у песми *Ti si burek*, забавне поп групе *Trio Genialci*, ова фраза несумњиво није израз наклоњености. У споту, који се на Јутјубу први пут појавио 2008. године, дотерана, пословна Словенка враћа се кући и на каучу затиче мужа досељеника, „чифура“, судећи по нагласку – највероватније Босанца, у „силеџији“ и тренерци, с пивом и даљинским у руци, с ногама на столу, фудбалом на телевизији, непреповијеним дететом у хошку и (мужевим) братом на каучу, исто тако с пивом у руци. Док га избацује из стана, она пева рефрен:

Ти си бурек, бурек на квадрат
и уместо мене, око врата стави канап
Ти си бурек, бурек на куб
зашто си баш мене узео на зуб
покупи своје ђубре и иди дођавола. (Трио Генијалци 2008)

Ово националистичко „бурек-степеновање“ је, наравно, чињеница сасвим другог реда у односу на безусловни бурек – бурек који уносимо у уста помоћу

19. Како је већ речено, у питању је веома селективан преглед првенствено новинске и часописне грађе. Узгред, у изазовном тексту Бојана Штиха *To ni nobena pesem, to je ena sata ljubezen* (*То није никаква песма, то је једна сама љубав* – прим. прев.), који је објављен у часопису *Naši razgledi* 1982. године, као и у бурним полемикама које је тај текст изазвао у готово свим већим југословенским штампаним медијима тога времена, нећемо наћи бурек – али, налазимо ћевапчиће. Узгред, ћевапчићи у Словенији највероватније имају и нешто дужу историју од буурека. Тридесетих година двадесетог века појављивали су се на улицама неких словеначких градова и усамљени примери продаваца ћевапчића и ражњића, које су тада називали турским кобасицама (Bogataj 1997, 15).

руку или виљушке (и који се, узгред, конзумира у словеначкој војсци, једе у словеначким школама, „забавља“ на бројним формалним и неформалним забавама, приредбама, „лети“ на неким летовима словеначког националног авио-превозника, „вози“ у камионима који извозе робу на страна тржишта, и тако даље).²⁰ А ипак је то бурек-степеновање објашњиво конкретном праксом – непосредним конзумирањем бурека и његовим специфичним местом које је имао осамдесетих година прошлог века.

Инвенција значења, као што смо показали у овом тексту, није арбитрарна, не догађа се у празном простору, дакле – није безреферентна, како то наивно замишљају (пре)бројни социолози загладени у конструктивизам. А то да се значења не могу произвољно изналазити, наравно не значи да бурек има некакво есенцијално, апсолутно значење. Речено парафразом Карла Маркса: људи стварима (такође, или нарочито буреку) дају значења, али не по својој вољи нити под околности које су сами изабрали.²¹ Ако се позабавимо насловом: при разумевању питања како је Словенија добила А. Б. С. морамо разумети пре свега то да бурек у Словенији није присутан само у „бурек-степеновањима“, већ је то и ствар која се често уноси у уста, а затим и у желудац, помоћу руку или виљушке (дакле, оно што пуни желудац). Ако обрнемо „излизану“ Леви-Стросову мисао (1978), то би гласило овако: бурек није добар само за „мислити“, већ је добар и за „јести“, односно – пре него што је бурек постао добар за „мислити“, морао је бити добар за „јести“. Као што би, по свој прилици, рекао Фројд: и бурек је понекад само бурек.²²

Литература и извори

- Aristoteles. 2002. *Nikomahova etika*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Appadurai, Arjun 1981. „Gastro-politics in Hindu South Asia.“ *American Ethnologist* 8: 494-511.
- Appadurai, Arjun. 1986. „Introduction“. U *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, прип. Arjun Appadurai, 3-63. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Bell, David i Gill Valentine. 1997. *Consuming Geographies: We Are Where We Eat*. London, New York: Routledge.
- Bogataj, Janez. 1997. „Hitra prehrana – dediščina in sodobnost“. U *Hitra hrana*, прип. Dražigost Pokorn, 7-20. Ljubljana: Inštitut za higieno – Medicinska fakulteta.

20. Што, пак, опет не значи да су буреку свуда „отворена врата“, а камоли широм. А то је, наравно, већ прича са другим насловом (в. Mlekuž 2011).

21. У оригиналу: „Људи праве своју властиту историју, али је не праве по својој вољи нити под околностима које су сами изабрали, него под околностима које су непосредно затекли, које су дате и наслијеђене“.

22. Ако ствар поставимо у још мало шири, Аристотелов (2002) оквир, то изгледа овако: подручје људских ствари не савладавају вечна начела и нужности – на том подручју ствари могу бити „такве или другачије“. На том подручју зато није могуће право знање, могућа је само разумност.

- Bourdieu, Pierre. 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London – New York: Routledge.
- Delamont, Sarah. 1995. *Appetites and Identities: An Introduction to the Social Anthropology of Western Europe*. London: Routledge.
- Douglas, Mary i Baron Isherwood. 1980. *The World of Goods: Towards an Anthropology of Consumption*. London – New York: Routledge.
- Fornezzi, Tone. 2006. „Volimo Jureka više od bureka!“ *Nedeljski dnevnik*, 26. 2. 2006, 14.
- Freud, Sigmund. 2006. *Spisi o seksualnosti*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Gell, Albert. 2006. *Umetnost in delovanje. Antropološka teorija*. Ljubljana: Študentska založba.
- Gregory, A. Christopxer. 1982. *Gift and Commodities*. London: Academic Press.
- Hebdige, Dick. 1979. *Subculture: The Meaning of Style*. London – New York: Methuen & Co.
- Hoskins, Janet. 2006. „Agency, Biography and Objects“. U *Handbook of Material Culture*, prip. Christopher Tilley, Webb Keane, Susanne Küchler-Fogden, Mike Rowlands i Patricia Spyer, 74-84. London: Sage.
- Hyder Patterson, Patrick. 2001. *Bought and Sold: Living and Losing the Good Life in Socialist Yugoslavia*. Ithaca – London. Cornell University Press.
- Klinar, Aleš i Urban Centa. 1986. *Jasmina. Pesmi s Triglava*. ZKP RTV Slovenija.
- Žito. 2013. Kranjski burek. Приступљено 15. februara.
<http://kruh.zito.si/2013/05/kranjski/>
- Marks, Karl. 1949. *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte*. Beograd: Kultura
- Klod, Levi-Stros. 1978. *Divlja misao*. Beograd: Nolit.
- Mauss, Marcel. [1923–24] 1996. *Esej o daru in drugi spisi. Uvod v delo Marcela Maussa*. Ljubljana: ŠKUC in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Miller, Daniel, 1987. *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford in New York: Blackwell.
- Miller, Daniel, 1994. „Artefacts and the Meaning of Things“. U *Companion Encyclopedia of Anthropology*, prip. Tim Ingold, 396-419. London – New York: Routledge.
- Miller, Daniel, 1998. „Why some things matter“. U *Material Cultures: Why Some Things Matter*, prip. Daniel Miller, 3-21. London: UCL Press.
- Mintz, W. Sidney. 2010. *Sladkost in moč: Mesto sladkorja v moderni zgodovini*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Mlekuž, Jernej. 2010. „Burekpomeni buredarovanja neburekljudem.“ *Dve domovini* 31: 65-76.
- Mlekuž, Jernej, 2008. *Burek.si!? Recepti / koncepti*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Mlekuž, Jernej, 2011. *Burek.si!? Recepti / koncepti*. Beograd: Clio.
- Mlekuž, Jernej 2013a. „Kako je burek postal Turek. V deželi kranjske klobase.“ *Glasnik SED* 54 (3-4), 51-56.
- Mlekuž, Jernej 2013b. „Burek je mastan, ultramastan, velik. O uživanju masnog bureka.“

Etnološka tribina 43/36: 81-89.

Penfold, Steve, 2008. *The Donut: A Canadian History*. Toronto: University of Toronto Press.

Razvezani jezik. 2013. „Burek.“ Приступљено 15. februar.

<http://razvezanijezik.org/?page=burek>

Said, Edvard V. 2008. *Orijentalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Stankovič, Peter. 1999. Rokerji s konca tisočletja. U *Urbana plemena. Subkulture v Sloveniji v devetdesetih*, prip. Peter Stankovič, Gregor Tomc i Mitja Velikonja, 43-52. Ljubljana: Študentska založba.

Stankovič, Peter. 2005. „Burek? Ja, bitte!“ *Dnevnik, Zelena pika* 14: 36-37

http://www.fdv-kulturologija.si/kulturologija_kolumna.htm#Burek

Stariha, Gorazd. 2006. „Dvigam to čašo za bratstvo in enotnost naših narodov.“ *Zgodovina za vse* 13 (2): 83-114.

Stepišnik, Matija. 2002. „Od Jureta do bureka in druge zgodbe.“ *Večer* 25. 11. 2002: 5.

Šalehar, Matevž. 2004. „Da burek ne bo Turek.“ *Več*, 23. 1. 2004: 57.

Trio Genialci. 2008. „Ti si burek“ You tube. Приступљено 15. februar.

www.youtube.com/watch?v=hJb9K4by390

Williams, Raymond. 1998. *Navadna kultura: izbrani spisi*. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij – SH Zavod za založniško dejavnost.